

МОЛИТВИ, ОБИЧАИ И ВЯРВАНИЯ ЗА ПОСТРОДИЛНИЯ ПЕРИОД ¹

д-р Маргарет Димитрова
Югозападен университет „Неофит Рилски”

Сред богослужебните книги, требникът е най-тясно свързан с бита и влиянето на местните традиции върху църковния ритуал през Средновековието. ² Тъй като той съдържа текстове за всички по-важни моменти от живота на един човек, би трябвало да очакваме, че ритуалите, молитвите и предписанията в него ще са известни на миряните. Освен това, текстовете в тази книга се облягат на такива библейски събития модели, които са най-добре познати на християните. В настоящата работа се спирам на онова, което знаеха моите информаторки за предписанията на църквата във връзка с раждането на дете. Информацията е извлечена от разговорите ми с жени майки, родени в началото на века, не по-късно от 1915 г., от Тетевенско (2), Белоградчишко (1), Радневско (6), Самоковско (2), Асеновградско (2), Самоков (каракачани – 1). ³ Сравнявала съм и с публикуваното най-вече от Димитър Маринов и др. ⁴, но съсредоточавам вниманието си главно върху онова, което знае и помни поколението, отгледало децата си през 20-те и 30-те години на ХХ век, след което, поради прокламирания атеизъм, църковните ритуали не са били широко популярни.

1. Християнската църква санкционира и трансформира в нов дух важните моменти от постродилния цикъл, които са белязани с определени ритуали, забрани и тип поведение в повечето култури. ⁵ Молитвите за родилка и дете след раждането до 40-я ден, макар и да не се откриват във всички гръцки и славянски ръкописни требници, са чест елемент в тези книги. Южнославянски требници от XV-XVII век ⁶ съдържат специални чинопоследования за бабата (една или две молитви) ⁷, която отива с вода и босилек в църквата, за да ѝ чете свещеникът след раждането и после я занася обратно при родилката. ⁸ Такива молитви не са специално отделени в печатните църковнославянски требници от XVIII-XIX век ⁹; в съвременния Требник на Българската Църква след двете молитви за жена родилка е поместена осветителна молитва, която да се чете над т.нар. „бабина вода”, ако първите две молитви не се четат от свещеника над самата родилка в дома ѝ. ¹⁰ Голяма вариантност на видове текстове и текстологични редакции има сред молитвите за родилката в славянските ръкописни требници – според заглавията: за деня на раждането или за третия ден след раждането ¹¹ – обикновено две, понякога три, че и повече молитви (различни в различните групи ръкописи), които се четат от свещеника в дома на родилката и той благославя и дошлите там жени. ¹² Случва се молитви от други цикли (предназначени за други случаи) да фигурират под такива заглавия; например, една древна молитва за *еже назнанинати отроуе* (наричане на християнско име на детето) в осмия ден след раждането – *Г҃Н Б҃Е НАШЬ ТѢБѢ СЕ МОЛНМЬ И ТѢБѢ ЛНЛЬ СЕ Д҃ЕМЬ ДА ЗНАМЕНАЕТЬ СЕ СВѢТЪ ЛНЦА ТВОЕГО НА РАВѢ ТВОЕМЬ* ¹³ – в редица требници е втора молитва за родилка ¹⁴; или очистителната молитва за замърсен съд се открива също и сред молитвите за следродилния период. ¹⁵ Църковнославянският требник съдържа молитви за жена родилка, които са редки в разгледаните южнославянски ръкописи до XVII век, но те доминират в по-сетнешната традиция поради авторитета на църковно-славянските богослужебни книги в България през XVIII и XIX век. Съвременният требник е близо до традицията на източнославянския Требник.

Сравнително устойчив е цикълът молитви за 40-ия ден ¹⁶ (една обща и по една за майката и детето), *εις τὸ ἐκκλησίασαι, εἰς τὸ σαραντήσαι*; тези молитви са най-чести (и то като цикъл) сред останалите молитви за родилка и дете в ръкописните требници. Не са особено големи текстологичните разлики между отделните ръкописи. ¹⁷

2. Да се обърнем към етноложкия материал. Сравнително малко са информаторките, които споменаха за „бабината вода”, без изрично да бъдат питани. През 1986 г.

покойната сега Радка Ненова Краева от с. Брестница, Ловешко подробно ми разказа обаче, без специално да я питам, за отиването на бабата в църквата за „опяване” на вода с китка здравец и босилек. С тази вода се ръси родилката и новороденото. Дошлите на питата жени при тръгването си се мият и/или се напръскват с нея, като към очистителната ѝ сила се прибавя и тази на огъня – това се прави над жаравата, като има и конотации, свързани с древни представи за плодородие. „Кату капне по въгленете и то пръа, и те си правът джумбиш (‘майтап, смях, шега’ – бел. зап. – М.Д.), викът: „Айде невястътъ напреди довечера да тъ напръа”, а бабичката (която е бабувала – бел. зап. – М.Д.) рече: „И язе ли да съ мия?”, а те ѝ викът: „А мини, мини, може и за тебе да съ сети.”

Нито една от моите информаторки не отбеляза специално попът да е идвал да ѝ чете молитви след раждането. Но за всички денят на раждането и/или третият ден са силно маркирани: тогава се канят жени в къщата на родилката, прави се пита („малка пита”, „пануда”, „смидалъ”, „второ кадене”), тогава става закърмването, осолява се новороденото, слага се в люлка, до третия ден родилката не става от постелята, а на този ден се мие и бабата я слага на „парала” и ѝ връзва „опасалката”, на третата нощ идват орисниците.

Всички неизменно говорят за „четене на молитва” („сарандисване” от гръцки в Югоизточна България) на 40-ия ден след раждането. Дори ако няма църква в селото, са ходили в друго село. Според православния номоканон, през този период лехусата е нечиста и не може да влиза в църква и да се причестява. За моите информаторки този период е маркиран не само с предписанията как да се пази лехусата от злите сили и как тя да пази другите, тъй като е и застрашена, и опасна за другите, широко разпространени представи в много култури¹⁸, но и с християнското знание, че е „грешна”: „И като стори читирсе вече са сарандисва, да не греша вече нящо ...”¹⁹

Най-широко в разказите на моите информаторки бе представено кръщаването – с подробно описание на действията на свещеника и кръстника, включително и с ключовите реплики на „отричането от дявола”. Добре се знаеше от всички тях предписанието, което го има в почти всички изследвани требници, че ако бебето „клони към смърт”, трябва да се кръсти веднага, а да не се чака петият или осмият ден.²⁰ Записала съм в с. Джурково, общ. Лъки през 1992 г. случай на кръщаване на болно бебе веднага след раждането му: бабата го поднася към иконата в стаята и изрича „Отче наш”.²¹

В изследваните требници почти не се срещат молитви за пометнала жена. Такава молитва обаче неизменно присъства в църковнославянските печатни требници и в съвременния требник. Знае се обаче от интервюираните, че абортът е грях, както пише в требниците. От с. Долни Лом, Белоградчишко съм записала вярване, че ако жената умишлено абортира, Господ ще я накаже за тази смърт и ще ѝ отнеме и другите ѝ деца.²²

Основната образност в молитвите за родилка е пряко свързана с Рождество Богородично и Рождество Христово.²³ Основните библейски персонажи, споменавани в тези молитви, са Иисус Христос, св. Богородица, праведният Симеон, пророк Исаия, св. Елисавета, св. Иоаким и Анна. Женското божество, покровител на бременната, родилката и детето, в разказите на моите информаторки е неизменно св. Богородица. В с. Овчарци, Радневско документирах, че на бременна не се минава път (широко разпространена забрана), защото „тя като бременна става Богородичка и ако някой ѝ мине път, Богородица може да са разсърди.”²⁴ Богородица помага при раждането, за св. Богородица бременната раздава сапун „да съ исули детето като сапун”²⁵, при трудно раждане се мие с вода иконата на св. Богородица и с водата с китка босилек се напръсква родилката²⁶, на 40-ия ден лехусата носи дар на иконата на св. Богородица, и

малката, и голямата пита на родилка и питата за прощъпулка се правят за св. Богородица (прощъпулка се прави в сряда в Радневско, защото е денят на св. Богородица)²⁷. Речевият етикет изисква на пита гостите да се канят с израза „Ха, земи, да помага св. Богородица !” и, съответно, взелата отговаря: „А, да помага св. Богородица !”. По-рядко в родилната обредност се споменават други светци, напр. св. Петка, св. Неделя и св. Богородица са смятани за трите орисници²⁸, на св. Прокоп се пали свещ и се носи дар на иконата му, за да ходи добре детето, по народна етимология да не се „прекопва”²⁹ и др. Християнското начало присъства и в това, че като се повие бебето, се прави кръст върху него³⁰, че жените оставят „кръст” на бебето и др. Като цяло християнската обредност, представи и митология имат значимо присъствие в разказите на моите информаторки за практиките и вярванията за следродилния период.

БЕЛЕЖКИ

1. За консултациите по тази работа сърдечно благодаря на ст.н.с. Е. Коцева, Кирило-Методиевски научен център – БАН.
2. **Розов, Н. Н.** Русские служебники и требники. В: Методические рекомендации по описанию славянорусских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР. Вып. 2, часть 1. М., 1973, 314-339 и по-специално – 329-330; **Шнитер, М.** Взаимопрониквания между фолклор и литература в евхологичната традиция XIV-XVIII век. Пловдив, 1989 г. (автореферат): „всеки ритуален акт или битов проблем на обикновения вярващ е отразен и санкциониран чрез съответния евхологичен текст”, с. 4 и „обективно съществуващото наслагване на фолклорния и богослужебния ритуал води в продължение на векове до разнопосочни преходи между тях на всички (съдържателни, изобразителни, императивни) равнища”, с. 23.
3. Материалите са събирани през периода 1986-1996 г. по време на експедиции, организирани от Института за фолклор – БАН и Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл”, а също и чрез мои лични интервюта. Документиранияте сведения се пазят в съответните архиви – **Арх. ИФ – БАН, Арх. АО и Лич. арх. – М. Д.**
4. **Маринов, Д.** Етнографическо (фолклорно) изучаване на Западна България. В: Избрани произведения. Т. 2. София, 1984, 483-515; **Кирилова, А., Милтенова, А.** Колелото на живота. С., 1993, 9-52 и **Гаврилова, Р.** Колелото на живота. С., 1999, 330-347.
5. Срв. напр. Birth. In: **Encyclopaedia of Religion and Ethics**, ed. by James Hastings et al., Vol. II. Edinburgh, New York, 1967, 635-663.
6. Изследвала съм следните требници с молитви за родилка и новородено от българските хранилища: от Народна библиотека „Св.св. Кирил и Методий”, София (НБКМ): 246, 248, 249, 251, 253, 254, 269, 612, 613, 616, 621, 622, 962, 971, 972, 1162; старопечатни – Требник на Яков Крайков (по екземпляр в НБКМ Рц. 570.1а) и източнославянския Требник (по екземпляр Рц 775.2 в НБКМ); от Народна библиотека „Иван Вазов”, Пловдив: 83, 87; Рилски манастир: 2/1, 2/2, 2/3. За каталогизирането на съдържанието на ръкописни требници чрез компютърни програми, вж. **Shnitter, M.** A System for Encoding Euchological (mainly non-calendar) Text within the Parameters of the IST Computer Program. In: Computer Processing of Medieval Slavic Manuscripts. Proceedings. First International Conference 24-28 July, 1995, Blagoevgrad, Bulgaria. ed. by A. Miltenova et al. Sofia, 1995, 215-227, а само за требници от XVII век, вж. **Radoslavova, D.** Problems Concerning the Computer Description and Processing of Slavic Euchological Manuscripts (A typology of Bulgarian trebnici of 17th century. Preliminary results). In: Medieval Slavic Manuscripts and SGML: Problems and Perspectives. ed. by A. Miltenova. Sofia, 2000, 170-194. Гръцките текстове съм ползвала по изданието на **Goar, J. E.** *χολόγιον sive rituale graecorum.* Venetiis, 1730, репринт Graz, 1960 и **Дмитриевский, А.** Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках православного Востока. Т. II (Е χολόγια). Киев, 1901.
7. Редовно се явява като молитва за бабата молитвата Γη ἱϋ̄ χ̄ε̄ ρο̄ζ(Δ)εν̄ се̄ ρρ̄ε̄ζ(Δ)ε̄ в̄ε̄κκ̄. ω̄̄ β̄ᾱ без̄ μᾱτερ̄ε̄ ω̄̄ β̄ε̄ζ̄ῑδ̄η̄κ̄η̄ῑ τ̄η̄ λῑτρ̄η̄ самостоятелно или като втора молитва след Божε̄ в̄ε̄δ̄η̄ν̄ ν̄ε̄μ̄ο̄ς̄ η̄̄σ̄ο̄ῡ. η̄̄ σο̄ῡδο̄β̄η̄ ...; вж. НБКМ 246, 251, 612, 962, Требник на Яков Крайков; Пловдив 83, 87 и др. Новобългарски превод по НБКМ 621 от XVII век вж. в **Кирилова, А. и А. Милтенова** – Цит. съч., 16, № 29.
8. Не са много требниците, в които има подробни литургични указания (очевидно това е било добре известно), но от ръкописи като НБКМ 253 и 621 от XVII век може доста добре да се разбере каква е била практиката: в̄ε̄λ̄ῑν̄ᾱε̄τ̄η̄ β̄ᾱβ̄ᾱ β̄ο̄δ̄ς̄ β̄ε̄̄ σ̄ε̄ς̄ε̄δ̄η̄ ῡ̄ν̄ε̄τ̄η̄. η̄̄ β̄ο̄σῑλ̄ᾱκ̄ᾱ. η̄̄ π̄ρ̄ῑν̄ο̄σ̄ῑτ̄η̄ κ̄̄ β̄ε̄ρ̄ε̄ν̄. β̄ε̄ρ̄ε̄ν̄ η̄̄ β̄λ̄ο̄ζ̄η̄ν̄ η̄̄ σ̄ε̄β̄ᾱ ε̄̄π̄ε̄τ̄ρ̄ᾱχ̄η̄λ̄η̄. η̄̄ β̄ε̄ζ̄ε̄γ̄η̄ σ̄ε̄β̄ε̄ς̄. η̄̄ σ̄ε̄ς̄ε̄δ̄η̄. η̄̄ β̄ε̄ζ̄ε̄μ̄η̄ κ̄ᾱδ̄ῑλο̄ σ̄ε̄̄ Φ̄ῑλ̄ῑν̄ᾱν̄ο̄μ̄η̄ π̄ο̄κ̄ᾱδ̄ῑν̄η̄ β̄ο̄δ̄ς̄ γ̄λ̄ε̄τ̄η̄... Цитирам по

НБКМ 253, 21 а. Подобна рубрика в НБКМ 621 в новобългарска адаптация е публикувана от **Кирилова, А., Милтенова, А.** Цит. съч., 16, № 29.

9. Отсъстват тези текстове и в издадените гръцки молитви от Я. Гоар, който отразява една стереотипна традиция, а също и у А. Дмитриевский.

10. **Требник. Изд. Св. Синод на БПЦ.** IV изд. София, 1994 г.; I изд. 1910. За „бабина вода”, вж. и **Чифлянов, Б.** Литургика. София, 1997, 324.

11. Всъщност, в едни требници е посочено, че това са молитви за жената, когато роди, а в други, че това са молитви за третия ден след раждането. В църковнославянските печатни требници и в съвременния **Требник на БПЦ** има молитви над жена в деня, когато е родила.

12. Необходимостта от тези молитви и смисълът им е обоснован от Симеон Солунски, гл. 58. Едно по-късно тълкувание, вж. в **Новая скрижаль, или объяснение о церкви, о литургии, и о всех службах, и утварях церковных, Вениамина, архиепископа Нижегородского и Арзамасского (1739-1811).** М., 1908, репринт 1999. Вж. новобългарски превод на молитвите за 3-я ден в НБКМ 621 в **Кирилова, А., Милтенова, А.** Цит. съч., 28-29, № 89, 90, 91.

13. Εὐχὴ εἰς τὸ κατασφραγῖσαι παιδίον λάμβανον ὄνομα τῆ .η .ἡμέρα τῆς γεννήσεως α τοῦ има инициационен характер и по тип спада към молитвите за кръщение; чрез този ритуал детето се причислява към оглашените. Молитвата често се среща в гръцки ръкописи заедно с молитва/-и за 40-ия ден (също с инициационен характер), следвани от молитва за катихумен; вж. напр., **Дмитриевский, А.** Цит. съч., 53, 487, 653 и др., както и **Parenti, S. e E. Velkovska.** L'Eucologio Barberini gr. 336. Roma, 1995, 96-97 с подробна библиографска справка. Тази молитва е първа в чина „Свето Кръщение” в съвременния **Требник**; за произхода ѝ, свързването ѝ с молитвите за 40-ия ден и включването ѝ в чина на кръщението вж. и **Чифлянов, Б.** Цит. съч., 273-274.

14. Заедно с молитвата **χῆ βῆ нашъ вължен оудъи въ ложесна моа**, тази молитва в **Требник 612** е озаглавена като молитва за жена на 8-я ден след раждането на детето. Молитви за жена на осмия ден след раждането са известни и от гръцките ръкописи, срв. **А. Дмитриевский** – Цит. съч., 909. В еднотипната група на **Требници 246, 251**, както и на **Яков Крайков**, двете посочени молитви са предназначени за жена, когато роди. В **Пловдив 87** се явява, както се очаква предвид казаното вече за гръцката традиция, като молитва за 40-ия ден, а в **НБКМ 622** се явява сред молитвите за баба. Обратно, първата молитва за майката и детето на 40-я ден се явява по заглавие **εже назнменати отроуе** в **НБКМ 962**.

15. Хр. Тончева открива широкоразпространената, очистителна по характер **молитва надъ осквръншиимъ сѧ съсѧдомъ** не само сред „Молитви за всяка потреба”, но и като **млтѡа, г. съсѧдъ** в ръкопис **НБКМ 613, 1276** като „поредна след молитвите за новородено”; вж. **Тончева, Хр.** Старобългарските Молитви за всяка потреба в развоая на славянската ръкописна книжнина (до края на XIX век). Пловдив, 2000, 10. Всъщност този ръкопис не е единствено изключение; в 613 тя е сред молитвите за баба, а в 622 е втора молитва за жена, след като е родила. Включването ѝ в постродилния цикъл молитви вероятно е повлияно от гръцката традиция, която има подобна, но не напълно идентична молитва в постродилния цикъл, срв. **Дмитриевский, А.** Цит. съч., 947.

16. Необходимостта от този ритуал във Византия през Средновековието е фиксирана у Матей Властар, гл. 16, буква А. За формирането на този чин, вж. **Чифлянов, Бл.** Цит. съч., 326-327.

17. Евхемната структура на молитвата за детето в различни варианти е изследвана от **Шнитер, М., Кръпова, И.** За някои текстове от византийския и славянския Евхологий през периода X-XVI в. Старобългарска литература, кн. 23/24, 1990, 63-76. Молитвите за 40-ия ден в **НБКМ 621** са публикувани на съвременен книжовен език от **Кирилова, А., Милтенова, А.** Цит. съч., 37-38, № 145.

18. Срв. напр. информацията за Тирол в Birth. In: **Encyclopaedia of Religion and Ethics** ..., 637.

19. **Арх. ИФ – БАН.** Запис на автора от с. Ковачево, Радневно през 1986 г.

20. В новобългарска адаптация вж. този текст, публикуван по варианта в **НБКМ 621** от **Кирилова, А., Милтенова, А.** Цит. съч., 38, № 145.

21. **Арх. АО.** Запис на автора от с. Джурково, Лъкинско през 1992 г.

22. **Лич. арх. – М. Д.** Запис на автора от с. Долни Лом, Белоградчишко през 1989 г.

23. В редица требници са включени в чинопоследованията и тропари и кондаци за тези събития.

24. **Арх. ИФ – БАН.** Запис на автора от с. Овчарци, Радневно през 1986 г.

25. **Лич. арх. – М. Д.** Запис на автора от с. Брестница, Ловешко през 1986 г.

26. **Арх. ИФ – БАН.** Запис на автора от с. Гледачево, Радневно през 1986 г.

27. Вж. бел. 24. Материалът е публикуван от **Кирилова, А., Милтенова, А.** Цит. съч., 41, № 162.

28. **Арх. ИФ – БАН.** Запис на А. Ангушева от с. Стубел, Монтанско през 1984 г., публикуван от **Кирилова, А., Милтенова, А.** Цит. съч., 31, № 100.

29. **Арх. АО.** Запис на автора от с. Борово, Лъкинско през 1993 г.

30. Вж. бел. 21.